

УДК 378.017

DOI: 10.31499/2307-4914.20.2019.174804

ПОЧУТТЯ СТРАХУ ЗА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ У СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

Житнухіна Катерина, викладач кафедри виховних технологій та педагогічної творчості, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-6153-516X

E-mail: zhitnuhinakate@i.ua

У статті на основі аналізу емпіричного матеріалу схарактеризовано почуття страху за прийняття рішення як перешкоду і як чинник формування відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів. Встановлено причини та етапи, наслідки виникнення почуття страху за прийняття рішення у педагогічній ситуації. Констатовано, що страх виникає не через дію, а через ризик отримати невідомий результат доручення/завдання, який може бути оцінений як неуспішний. Визначено етапи виховання майбутніх учителів щодо усунення почуття страху перед виконанням завдання/доручення. Сформульовано завдання викладачів щодо забезпечення виникнення почуття страху за прийняття рішення у педагогічній ситуації.

Ключові слова: виховання, почуття страху, прийняття рішення, відповідальне ставлення, майбутня професія, студенти педагогічних університетів.

FEELINGS OF FEAR FOR DECISION MAKING AS A FACTOR IN FORMING A RESPONSIBLE ATTITUDE TO THE FUTURE PROFESSION IN STUDENTS OF PEDAGOGICAL UNIVERSITIES

Zhytnukhina Kateryna, Lecturer of the Department of Educational Technologies and Pedagogical Creativity, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-6153-516X

E-mail: zhitnuhinakate@i.ua

Based on the analysis of empirical material, the article describes the feeling of fear for decision making as an obstacle and as a factor in forming a responsible attitude towards the future profession among students of pedagogical universities. Causes of feeling of fear for decision making in the pedagogical situation (in the process of execution of the assignment/task) are lack of experience in a similar situation, stereotypical perception of the pedagogical situation, setting the ease of exit from the situation. The consequences of feeling fear for decision making in pedagogical situation are determined. It is stated that fear arises not from action, but because of the risk of obtaining the unknown result of the assignment/task, which can be assessed as unsuccessful. The three stages of fear of the assignment/task as an obstacle to the formation of a responsible attitude to the future profession in the students of pedagogical universities are distinguished. It is substantiated that, acting as a judgment (I will cope / I will not cope), the fear of fulfilling the assignment/task of the students of

pedagogical universities indicates the criticality, the combination of intellectually volitional efforts, the coordination of the final results of the action with the personality characteristic. The stages of education for eliminating the feeling of fear before completing a task/assignment are identified. The tasks of the teachers are formulated in order to secure the feeling of fear for decision making in the pedagogical situation: explanatory work on the stages of realization of the goal and obtaining the expected final results; an explanation of the value of experience gained in the professional development of a student of a pedagogical university; differentiation of educational tasks and assignments of organizational and educational character depending on the readiness of a particular student of a pedagogical university to fulfill them; assistance in delineating facts from contrived interpretations and denials.

Key words: *education, feeling of fear, decision making, responsible attitude, future profession, students of pedagogical universities.*

Якість та зміст професійної підготовки майбутнього спеціаліста в умовах педагогічних університетів – питання, котрі постійно потребують осмислення та пошуку дієвих механізмів удосконалення, з метою гідної відповіді викликам часу та динамічним змінам освітньої галузі. Кінцевим результатом виховання студентів у педагогічних університетах має постати сформована особистість; відкрита до нового досвіду, активна, цілеспрямована, здатна до вільного самостійного вибору з відповідальним ставленням до майбутньої професії.

Враховуючи надбання сучасної педагогічної науки, що активно застосовують у практиці вищої школи, все ще залишаються проблемні питання, які потребують негайного вирішення. Одним з таких проблемних питань нині є визначення психодидактичних чинників формування відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів. Актуальність вказаної проблеми пов'язана із суперечністю щодо потреби якісної професійної підготовки випускників педагогічних університетів та реальним станом сформованості відповідального ставлення випускників до майбутньої професії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор; виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується авторська стаття. У сучасних наукових джерелах (В. Бодров [1], В. Райко [4], Т. Щербан [4] та ін.) достатньо описані психологічні особливості процесу формування відповідального ставлення до майбутньої професійної діяльності. Окремі дослідження зарубіжних учених здійснені у контексті формування відповідального ставлення до професії у педагогів, зокрема майбутніх (Л. Дарлінг-Хаммонд [5], Р. Кансанен [6], Е. Сабірова [9] та ін.). Дослідниками схарактеризовані різні чинники формування відповідального ставлення до майбутньої професійної діяльності, зокрема у студентів педагогічного університету. Однак психодидактичні аспекти формування відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів досі не були розглянуті. Зокрема, поза науковою увагою досі залишилися характеристики окремих станів та почуттів як перешкод та чинників формування відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів.

Мета статті – на основі аналізу емпіричного матеріалу схарактеризувати почуття страху за прийняття рішення як чинник формування відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів.

Методологічною основою характеристики почуття страху за прийняття рішення

як чинник формування відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів став статистичний підхід (Дж. Равен [7–8]), реалізований шляхом аналізу системного емпіричного матеріалу.

Респондентами експерименту було обрано 358 студентів педагогічних університетів спеціальності «Початкова освіта» відповідних факультетів України: Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (м. Умань), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк), Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (м. Черкаси). Для перехресного порівняння до експерименту було залучено 218 учителів початкової школи (з досвідом роботи понад 5 років), які проходили професійну перепідготовку у закладах післядипломної освіти відповідних обласних рад: Черкаської, Київської, Волинської, Харківської.

Методами дослідження обрано анкетування, опитування, інтерв'ювання та тестування. Квінтесенцією експерименту стало складення характеристики почуття страху за прийняття рішення як чинника формування відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів.

У процесі первинного опитування та інтерв'ювання студентів було констатовано, що, готуючи майбутнього учителя до роботи з учнями, батьками та взаємодією із суспільством загалом у рамках професійної діяльності, важливо ураховувати проблему вияву ними почуття страху за прийняття рішення у професійній (педагогічній) ситуації [2] чи у процесі виконання доручення організаційно-виховного характеру. Зазначене – почуття страху [3] – визначене нами перешкодою формування відповідального ставлення до майбутньої професійної діяльності у студентів педагогічного університету. Вказані результати опитування та інтерв'ювання студентів дозволили конкретизувати причини виникнення почуття страху за прийняття рішення у педагогічній ситуації (у процесі виконання доручення/завдання):

- брак досвіду щодо аналогічної ситуації;
- стереотипне сприйняття педагогічної ситуації (установка на легкість виходу із ситуації) тощо.

Це спонукає майбутніх педагогів до:

- упередженого ставлення до професійної діяльності;
- недооцінки своїх професійних можливостей;
- переоцінки сили зовнішніх чинників впливу;
- провокування відмови від майбутньої педагогічної діяльності загалом.

Зрозумілим видається той факт, що студенти педагогічних університетів мають обмежений життєвий та професійний досвід, однак саме цей чинник провокує виникнення почуття страху за прийняття рішення у педагогічній ситуації (у процесі виконання доручення/завдання). Таким чином, украй важливою задачею для викладача стає роз'яснювальна робота щодо етапів реалізації мети та отримання очікуваних кінцевих результатів. Крім того, майбутнім педагогам важливо пояснити значення набутого досвіду в професійному становленні студента педагогічного університету, для якого навчання у закладі вищої освіти розглядаємо як початок кар'єри.

Формуючи відповідальне ставлення до майбутньої професії у роботі зі студентами педагогічних університетів, практичного значення набуває потреба

визначити особистісну готовність до виконання конкретних навчально-педагогічних завдань та діагностувати індивідуальні причини виникнення почуття страху за прийняття рішення у педагогічній ситуації (у процесі виконання доручення/завдання). На основі аналізу результатів проведеного експерименту можемо констатувати також необхідність диференціації навчальних завдань (до яких, передусім, належить розв'язання педагогічних ситуацій – прийняття правильного рішення (І. Осадченко [2])) та доручень організаційно-виховного характеру у залежності від готовності конкретного студента педагогічного університету до їх виконання. Некоректно визначений рівень готовності студентів педагогічних університетів до виконання конкретного навчального завдання чи доручення організаційно-виховного характеру стає перешкодою формування відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів та може призвести до:

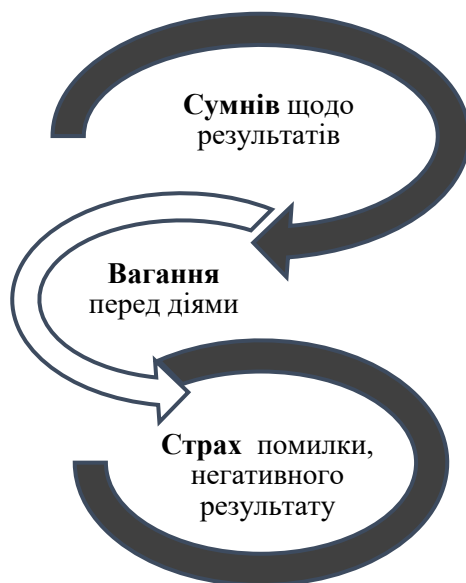
- відкритої (формальної) відмови від виконання доручення/завдання;
- прихованої відмови (наприклад, виражає бажання виконувати інше доручення/завдання, відвідувати інший студентський гурток тощо);
- деіндивідуалізації (унікнення особистої відповідальності шляхом входження до групи виконавців доручення/завдання, відмови надати своє ім'я для авторства його виконаного);
- неякісних результатів виконаного доручення/завдання;
- нехтування довірою студентської групи, викладача; можливістю отримання вигоди та задоволення від майбутніх результатів виконаного доручення/завдання.

Страх перед невдачею у виконанні доручення/завдання та, як наслідок, неможливість досягнення поставленої мети (у результатах) провокує студентів педагогічних університетів до відмови від виконання також додаткових завдань, окрім тих, необхідність і достатність яких передбачена нормативною частиною програми професійної підготовки.

Як показали результати проведеного нами дослідження, однією з головних причин відмови від виконання додаткових доручень/завдань студентами педагогічних університетів виявляється сумнів та страх ризику вийти за рамки зрозумілого, звичного теоретичного шляху опанування професійними знаннями. Це спонукає вагання й заважає прагненню до більших досягнень у пізнанні. Отже, страх виникає не через дію, а через ризик отримати невідомий результат доручення/завдання, який може бути оцінений як не успішний. Схематично ми виокремлюємо три етапи виникнення страху перед виконанням доручення/завдання як перешкоди формування відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів: сумнів щодо результатів → вагання перед дією → страх помилки, негативного результату доручення/завдання (рис. 1).

Завданням викладача на етапі усунення почуття страху за прийняття рішення у процесі виконання доручення/завдання як перешкоди формування відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів стають:

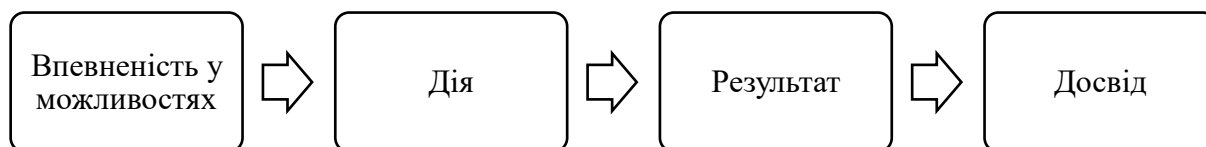
- допомога у розмежуванні фактів від надуманих трактувань та відмов;
- показ привабливості нового досвіду, не зважаючи в цей момент на ризик можливих помилок.

Рис. 1. Етапи виникнення страху перед виконанням доручення/завдання як перешкоди формування відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів

Зрештою, помилки в діях студентів педагогічних університетів у процесі виконання доручення/завдання розглядаємо як важливу та необхідну умову їхнього розвитку, без якої неможливо уявити процес формування відповідального ставлення до майбутньої професії.

Таким чином, виникнення почуття страху за прийняття рішення у педагогічній ситуації визначаємо і як перешкоду, і як чинник (природний етап) формування відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів. Виступаючи в ролі оціночного судження (справлюся / не справлюся), страх перед виконанням доручення/завдання у студентів педагогічних університетів вказує на критичність, поєднання інтелектуально-вольових зусиль, узгодження кінцевих результатів дії з характеристикою своєї особистості. Характерно, що за умови коректної роботи викладача щодо убезпечення виникнення почуття страху за прийняття рішення у дорученні/завданні у студентів педагогічних університетів можливо перейти до схеми «впевненість ↔ досвід»: «впевненість у можливостях ↔ дія ↔ результат ↔ досвід» (рис. 2).

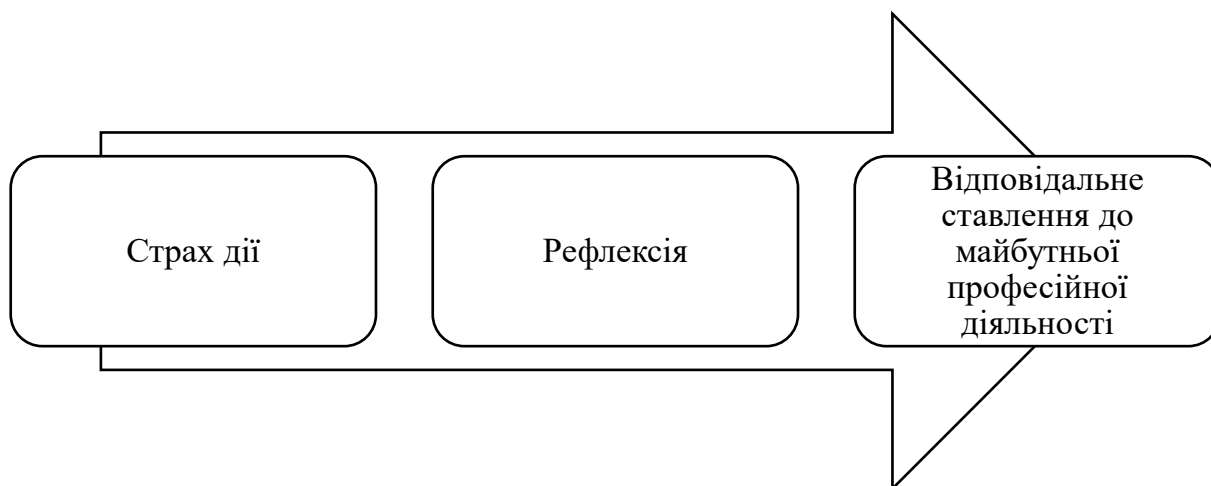
Рис. 2. Результат убезпечення викладачем виникнення почуття страху за прийняття рішення у дорученні/завданні у студентів педагогічних університетів

Проте особливо важливо наголосити, що обов'язок викладача чітко розмежувати відповідальне ставлення до завдання і результатів в освітньому процесі від загальної характеристики особистості студента педагогічного університету, позаяк успіх чи недоліки в діяльності жодним чином не можуть характеризувати особистість, загалом, а, отже, не можуть бути прийнятими як детермінанти особистості. На наше глибоке переконання, саме надмірна важливість оцінки процесу та результатів призводять до відстороненості студентів педагогічного університету від процесу виконання доручення/завдання, зменшення активності тощо. Позаяк у студентів виникає почуття страху перед оціночним судженням викладача, а не лише результатів виконання доручення/завдання. Як не парадоксально це виглядає нині, коли життя, свободи та права людини визнані найвищою цінністю, однак розрізнення конкретних результатів дії від характеристики особистості, ще потребує постійного нагадування студентам педагогічних університетів з боку викладача, аби не стати перешкодою формування відповідального ставлення до майбутньої професії.

Діагностуючи перешкоди формування відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів, доцільно почуття страху також розглядати як усвідомлений ризик невдачі. Отже, це те, що вказує на рівень когнітивних процесів, а саме: на брак критичності щодо своїх потенційних можливостей та прийнятому негативному оціночному судженні щодо предмету діяльності.

Таким чином, після діагностики почуття страху у процесі виконання доручення/завдання у студентів педагогічних університетів, стає необхідним критичне осмислення предмету навчально-виховної діяльності, засобів та методів дії, чіткий опис результатів (надання зразків, прикладів для наслідування), встановлення кінцевих термінів та способів оформлення результатів. Безумовно, бажання студентів педагогічних університетів братися до будь-якого доручення/завдання без попередньої чіткої постановки задач, етапів та характеристик очікуваного кінцевого результату, на наш погляд, буде свідченням браку загалом або початкового рівня відповідального ставлення до майбутньої професії. Позаяк відповідальність передбачає вміння самооцінки можливостей та визначення свого рівня підготовленості до самостійного виконання певних дій.

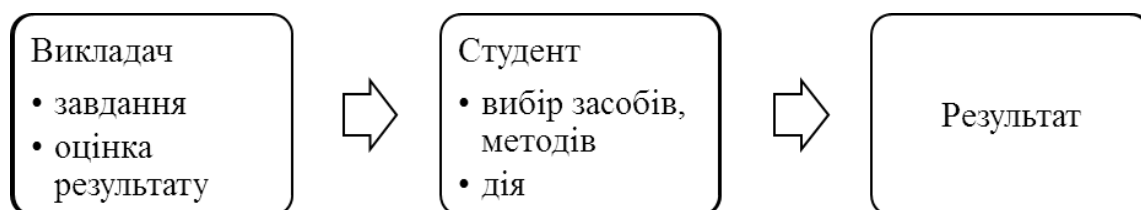
З огляду на вказане вище, вважаємо за доцільне розглядати почуття страху щодо виконання доручення/завдання як показник та чинник самовдосконалення, самовиховання, становлення особистості студентів педагогічного університету. Процес роботи щодо усунення почуття страху за прийняття рішення у процесі виконання доручення/завдання – як засіб формування відповідального ставлення до майбутньої професії, що, наш погляд, має такі етапи виховання: «страх дії щодо виконання доручення/завдання → рефлексія → формування відповідального ставлення до майбутньої професійної діяльності у студентів педагогічних університетів» (рис. 3).

Рис. 3. Етапи формування відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів щодо виконання доручення/завдання

Важливо врахувати, з огляду на психодідактичні чинники формування відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів, що майбутні учителі мають свободу вибору: або виконувати доручення/завдання, спрямовані на формування його професійної компетентності, або відмовитися від них, або уникнути, або зменшити можливе освітньо-виховне навантаження. Проте важливим у роботі зі студентами педагогічних університетів у процесі формування відповідального ставлення до майбутньої професії є досягнення усвідомленого прийняття єдиного для всіх учасників освітнього процесу трактування мети, спільної для досягнення. Зрозуміло, що осмислене прийняття спільної мети, розуміння її значення та значущості сприятиме виробленню орієнтації студентів педагогічних університетів на відповідний єдино-прийнятний результат виконання доручення / завдання і динамічного системного цілеспрямованого розвитку до нього, використовуючи доступні засоби та методи.

Спосіб виховання та розвитку студенти педагогічних університетів можуть змінювати, залежно від вихідних даних, обставин, своїх конкретних можливостей (вибір засобів, методів та сама дія). Однак мета та кінцевий результат залишаються стійкими, тобто не підлягають самовільній зміні (право викладача через завдання та передбачувану оцінку результату) (рис. 4):

Рис. 4. Виховна взаємодія викладачів та студентів педагогічних університетів щодо формування відповідального ставлення до майбутньої професії

Оцінка результату дії (у процесі виконання доручення/завдання) цілком залежить від викладача. Проте важливого значення для формування відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів набуває самооцінка результатів дії.

Необхідно також зазначити, що про сформованість відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів можемо говорити лише у тому випадку, якщо майбутньому вчителю надано можливість самостійної свободи вибору, а не примусового спонукання. Таким чином, формування відповідального ставлення до майбутньої професії та діагностика його психодидактичних чинників можлива не лише у процесі обов'язкових аудиторних занять, вимоги до яких чітко регламентовані відповідними нормами, а під час позааудиторної роботи у рамках закладу вищої освіти, наприклад, у наукових гуртках, волонтерських групах. Самостійність студентів педагогічних університетів у виборі додаткового навантаження (доручення організаційно-виховного характеру) окрім навчального у рамках закладу вищої освіти цілком правомірно можемо розглядати як психодидактичні чинники формування відповідального ставлення до майбутньої професії. Діагностувати рівень самостійності у виборі додаткових занять можливо шляхом оцінки обсягів навантаження та кількості успішно досягнутих результатів студентів педагогічних університетів: високий рівень відповідального ставлення приймаємо в тому випадку, якщо узгодження завдань та отриманих результатів складає один до одного. Якщо ж на етапі порівняння узгодження добровільно обраних доручень організаційно-виховного характеру студентом педагогічного університету із кількісними та якісними показниками результатів виявляються розбіжності, доцільно говорити про необхідність вивчення причин та чинників, що стали на перешкоді у процесі дії.

Важливо наголосити на тому, що для позитивної динаміки формування відповідального ставлення до майбутньої професії, аналіз співвідношення між виконаними дорученнями/завданнями майбутніми вчителями та результатами доцільно проводити без негативного оціночного судження, яке може сформувати почуття провини, і у такий спосіб утвердити почуття страху помилки та негативного досвіду (рис. 1). Натомість, це необхідно здійснювати шляхом конструктивно-об'єктивного аналізу уже отриманого результату, визначенні наступних завдань та очікуваних досягнень. У такий спосіб, певною мірою нівелюючи у студентів педагогічних університетів можливість ідеалізації результатів дії, демонструється зв'язок завершених дій у процесі виконання доручення/завдання з наступними діями, усувається поняття завершеності, а навпаки, набуває значення безперервності пізнавальних процесів. Як наслідок, забезпечується безперервність у формуванні відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів.

Отже, на основі аналізу емпіричного матеріалу схарактеризовано почуття страху за прийняття рішення як перешкоду і як чинник формування відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів. Встановлено причини виникнення почуття страху за прийняття рішення у педагогічній ситуації (у процесі виконання доручення/завдання) (брак досвіду щодо аналогічної ситуації; стереотипне сприйняття педагогічної ситуації, установка на легкість виходу із ситуації). Визначено наслідки виникнення почуття страху за прийняття рішення у педагогічній ситуації.

Констатовано, що страх виникає не через дію, а через ризик отримати невідомий результат доручення/завдання, який може бути оцінений як неуспішний. Виокремлено три етапи виникнення страху перед виконанням доручення/завдання як перешкоди формування відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів. Обґрунтовано, що, виступаючи в ролі оціночного судження (справлюся/не справлюся), страх перед виконанням доручення/завдання у студентів педагогічних університетів вказує на критичність, поєднання інтелектуально-вольових зусиль, узгодження кінцевих результатів дії з характеристикою особистості. Визначено етапи виховання щодо усунення почуття страху перед виконанням завдання/доручення.

Сформульовано завдання викладачів щодо забезпечення виникнення почуття страху за прийняття рішення у педагогічній ситуації: роз'яснювальна робота щодо етапів реалізації мети та отримання очікуваних кінцевих результатів; пояснення значення набутого досвіду в професійному становленні студента педагогічного університету; диференціація навчальних завдань та доручень організаційно-виховного характеру у залежності від готовності конкретного студента педагогічного університету до їх виконання; допомога у розмежуванні фактів від надуманих трактувань та відмов; показ привабливості нового досвіду, не зважаючи в цей момент на ризик можливих помилок; критичне осмислення предмету навчально-виховної діяльності, засобів та методів дії, чіткий опис результатів, встановлення кінцевих термінів та способів оформлення результатів; надання студентам свободи вибору з одночасним усвідомленим прийняття єдиного для всіх учасників освітнього процесу трактування мети, спільної для досягнення; формування самооцінки результатів дії; утвердження самостійності студентів; здійснення конструктивно-об'єктивного аналізу уже отриманого результату, визначення наступних завдань та очікуваних досягнень, чим забезпечується безперервність у формуванні відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічних університетів.

Питання взаємодії із колективом та формування почуття відповідальності перед іншими є предметом для окремих детальних розвідок, позаяк вважаємо, що це вищий ступінь сформованості відповідального ставлення до майбутньої професії у студентів педагогічного університету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бодров В. А. Профессиональная ответственность как психологическая категория субъекта деятельности. *Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала*. Москва: Ин-т психологии АН СССР, 1991. С. 157–167.
2. Осадченко І. І. Теорія і практика ситуаційного навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи: монографія. Умань: ПП Жовтий, 2011. 414 с.
3. Почуття страху. *Психологіс. Енциклопедія практичного психолога*. URL: http://psychologis.com.ua/chuvstvo_straha.htm (дата звернення: 17.01.2019).
4. Щербан Т. Д., Райко В. В. Відповідальність особистості як чинник готовності до професійної діяльності. *Збірник наукових праць*. Психологічні науки. 2013. Т. 2. Вип. 10(91). С. 335–341.
5. Darling-Hammond L. Teacher Education and the American Future. *Journal of Teacher Education*. January. 2010. URL: <https://www.chalkboardproject.org/sites/default/files/Teacher-Education-the-American-Future-JTE.pdf> (дата звернення: 19.03.2019).
6. Kansanen P. Teacher Education in Finland: Current Models and New Developments. 2003. URL: www.helsinki.fi/~pkansane/Cepes.pdf (дата звернення: 19.03.2019).
7. Raven J. The Tragic Illusion: Educational Testing. *Winner of World Education Fellowship Best Book of*

- Year Award*. Trillium Press. 1991. 139 p.
8. Raven J. & Navrotsky V. The Development and Use of maps of Socio-Cybernetic Systems to Improve Educational and Social Policy, with particular reference to sustainability. *Journal of Mental Changes*, 2001. 7(1–2). P. 19–60.
  9. Sabirova E. Pedagogical Guest Room as an Educational Form of Students' Pedagogical Competence Development. *International Journal of Environmental & Science Education*. 2016. 11(6). P. 1059–1064.

REFERENCES

1. Bodrov, V. A. (1991). Professional'naya otvetstvennost' kak psikhologicheskaya kategoriya sub'yekta deyatel'nosti. *Psikhologicheskiye issledovaniya problemy formirovaniya lichnosti professionala*. Moskva: In-t psikhologii AN SSSR, 157–167 [in Russian].
2. Osadchenko, I. I. (2011). Teoriya i praktyka sytuatsiynoho navchannya u pidhotovtsi maybutnikh uchyteliv pochatkovoyi shkoly. Uman': PP Zhovtyy [in Ukrainian].
3. Pochuttya strakhu. (2019). *Psykhologhis. Entsyklopediya praktychnoho psykholoha*. URL: http://psychologis.com.ua/chuvstvo_straha.htm [in Ukrainian].
4. Shcherban, T. D., Rayko, V. V. (2013). Vidpovidal'nist' osobystosti yak chynnyk hotovnosti do profesiynoyi diyal'nosti. *Zbirnyk naukovykh prats'. Psykholohichni nauky*, 2, 10(91), 335–341 [in Ukrainian].
5. Darling-Hammond, L. (2010). Teacher Education and the American Future. *Journal of Teacher Education*. January. URL: <https://www.chalkboardproject.org/sites/default/files/Teacher-Education-the-American-Future-JTE.pdf>
6. Kansanen, P. (2003). Teacher Education in Finland. *Current Models and New Developments*. URL: www.helsinki.fi/~pkansane/Cepes.pdf
7. Raven, J. (1991). The Tragic Illusion: Educational Testing. *Winner of World Education Fellowship Best Book of Year Award*. Trillium Press.
8. Raven, J. & Navrotsky, V. (2001). The Development and Use of maps of Socio-Cybernetic Systems to Improve Educational and Social Policy, with particular reference to sustainability. *Journal of Mental Changes*, 7(1–2), 19–60.
9. Sabirova, E. (2016). Pedagogical Guest Room as an Educational Form of Students' Pedagogical Competence Development. *International Journal of Environmental & Science Education*, 11(6), 1059–1064.